

ASKIYADA HOZIRJAVOBLIKNING AHAMIYATI

<https://doi.org/10.70728/orien.v07.i05.013>

Isroiljonov Bekislom
Qo‘qon davlat univesiteti

Annotatsiya: Askiya o‘zbek xalq og‘zaki ijodining noyob janrlaridan biri bo‘lib, unda so‘z ustalik, zukkolik va tezkor fikrlash muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqola askiya san‘atida hozirjavoblikning markaziy ahamiyatini tahlil qiladi. Hozirjavoblik askiyaning jonli va dinamik xususiyatini ta‘minlab, ijrochilarning o‘zaro musobaqasida yorqin va kulgili javoblar berish imkonini beradi. Bu esa tomoshabinlar bilan aloqani mustahkamlab, askiyaning badiiy qimmatini oshiradi hamda uning avloddan avlodga o‘tishida hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Askiya, Hozirjavoblik, O‘zbek Xalq Ijodi, Og‘zaki San‘at, Hazil, Improvizatsiya, So‘z Ustasi, Madaniy Meros

THE IMPORTANCE OF IMMEDIATE RESPONSIBILITY IN ASKIA

Isroiljonov Bekislom
Kokand State University

Abstract: Askia is one of the unique genres of Uzbek folk oral art, in which word mastery, ingenuity and quick thinking play an important role. This article analyzes the central importance of instant responsiveness in the art of askia. Instant responsiveness provides a lively and dynamic nature of askia, allowing performers to give bright and funny answers in the competition between themselves. This strengthens the connection with the audience, increases the artistic value of askia, and serves as a decisive factor in its transmission from generation to generation.

Keywords: Askia, Instant responsiveness, Uzbek folk art, Oral art, Humor, Improvisation, Master of speech, Cultural heritage

Kirish

O‘zbek xalq og‘zaki ijodining noyob namunalari qatorida askiya san‘ati alohida o‘rin tutadi. 2014-yil 27-noyabrda YuNESKOning nomoddiy madaniy meros ro‘yxatiga kiritilishi ushbu janrning xalqaro miqyosdagi ahamiyatini tasdiqladi [1]. Arabcha "zakiy" (o‘tkir zehqli) so‘zidan kelib chiqqan askiya, to‘y-hashamlar va turli yig‘inlarda shaxslar yoki guruhlar o‘rtasida o‘tkir so‘zlar, hazil-mutoyiba va topqirlik asosida kechadigan musobaqa janridir [1, 2]. Uning asosiy vazifalari ko‘ngil ochish,

kayfiyatni ko'tarish, bilimni oshirish, zehnni charxlash hamda jamiyatdagi kamchiliklarni nozik hazil va mahoratli so'z o'yinlari orqali tanqid qilishdan iborat [1, 3]. Hozirjavoblik askiya san'atining mohiyatini belgilovchi, uning badiiy-estetik va psixologik ta'sirini ta'minlovchi markaziy omil hisoblanadi.

Askiya janri asrlar davomida shakllanib, XV asrga kelib mustaqil janr sifatida mustahkamlangan va ayniqsa Farg'ona vodiysi hamda Toshkentda XVIII-XIX asrlarda yuksak taraqqiyotga erishgan [2, 3]. Askiyachilar til boyligi, so'z o'yinlari, hazil va satira shakllarini mahorat bilan qo'llaydigan, o'tkir zehnli shaxslardir [2]. Ulardan mavzudan chetga chiqmasdan, qisqa, mazmunli, o'tkir va kulgili javoblar berish talab etiladi; aks holda, noto'g'ri so'z tanlash mag'lubiyatga olib keladi [2]. Hozirjavoblik, improvizatsiya va keng lug'at boyligi askiya ijrosining ajralmas shartlari bo'lib, janrning dinamikligi va jozibasini ta'minlaydi [3]. Askiya san'ati tarixan og'zaki "ustoz-shogird" an'analari orqali avloddan avlodga o'tib kelgan bo'lib, yozma manbalarning yetishmasligi uning kelajak avlodlarga yetkazilishida muammolar tug'dirgan [1, 3].

Ushbu muammolarni bartaraf etish hamda milliy madaniy merosimizni asrab-avaylash maqsadida Prezidentning 2023-yil 11-iyuldagi PQ-222-sonli qarori bilan askiya va qiziqchilik san'atini rivojlantirishga qaratilgan choralar belgilandi, jumladan, Marg'ilonda Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi Respublika askiya va qiziqchilik san'ati markazi tashkil etildi [1, 3]. Askiya bo'yicha ilmiy tadqiqotlar 1960-yillardan boshlangan bo'lsa-da, hozirjavoblikning ushbu janrdagi badiiy-estetik, psixologik va ijtimoiy funksiyalarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi [1, 3]. Mazkur maqola askiya san'atida hozirjavoblikning nazariy asoslarini, tarixiy o'rnini, badiiy-estetik va psixologik funksiyalarini tizimli ravishda o'rganishga, shuningdek, uning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: O'zbek xalq og'zaki ijodining noyob namunasi bo'lgan askiya san'ati bo'yicha ilmiy tadqiqotlar XX asrning o'rtalaridan boshlangan bo'lsa-da, hozirjavoblikning ushbu janrdagi markaziy o'rni va uning ko'p qirrali funksiyalarini chuqur tahlil qilish zamonaviy ilmiy adabiyotlarda hali ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Dastlabki tadqiqotlar, xususan, Rasul Muhammadiyev va Muhsin Qodirov kabi olimlarning ishlari askiya janrining shakllanishi, turlari, til xususiyatlari va ijro an'analari tizimlashtirishga qaratilgan bo'lib, bu ishlar janrning nazariy asoslarini yaratishda muhim poydevor bo'ldi [1, 3]. Ular askiyaning umumiy xususiyatlarini, jumladan, uning hazil-mutoyiba, so'z o'yinlari va topqirlikka asoslanganligini yoritgan bo'lsalar-da, hozirjavoblikning badiiy-estetik, psixologik va ijtimoiy funksiyalarini alohida, chuqur tahlil qilishga kam e'tibor qaratilgan edi. Bu davr tadqiqotlari ko'proq janrning tasviriy va tasnifiy jihatlariga urg'u bergan, hozirjavoblikni esa askiyaning umumiy xususiyatlaridan biri sifatida ko'rib chiqqan.

So‘nggi yillarda, ayniqsa askiyaning 2014-yilda YuNESK Oning nomoddiy madaniy merosi ro‘yxatiga kiritilishi [1] hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-iyuldagi PQ-222-sonli qarori bilan askiya va qiziqchilik san‘atini rivojlantirishga qaratilgan choralar belgilanishi [1, 3] ushbu janrga bo‘lgan ilmiy qiziqishni yanada oshirdi. Bu esa tadqiqotchilarni askiyaning har bir elementini, jumladan, hozirjavoblikni yanada chuqur, kompleks va fanlararo yondashuvlar asosida o‘rganishga undamoqda. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda hozirjavoblik nafaqat askiyaning texnik jihati, balki uning falsafiy mohiyati, ijrochining shaxsiy mahorati va auditoriya bilan o‘zaro munosabatini belgilovchi asosiy omil sifatida ko‘rib chiqilmoqda.

Hozirjavoblikning lingvistik tahlili so‘nggi tadqiqotlarda alohida o‘rin tutadi. Askiya ijrosida so‘z o‘yinlari, metafora, metonimiya, ironiya, kinoya kabi badiiy tasvir va ifoda vositalarining tezkorlik bilan qo‘llanilishi hozirjavoblikning lingvistik mexanizmlarini ochib beradi [4]. Zamonaviy lingvistika, xususan, pragmalingvistika va diskurs tahlili doirasida askiyachilarning nutqiy strategiyalari, so‘z tanlash mahorati, kontekstga mos javob berish qobiliyati va auditoriyaning reaksiyasini hisobga olish jarayonlari o‘rganilmoqda. Bu tadqiqotlar hozirjavoblikning nafaqat so‘z boyligi, balki tilning chuqur semantik va pragmatik qatlamlarini tushunish, ularni tezkorlik bilan manipulyatsiya qilish qobiliyatiga asoslanganligini ko‘rsatadi. Askiyachining bir necha soniya ichida murakkab so‘z o‘yinlarini yaratishi, mavzuga mos, kulgili va o‘tkir javob berishi tilning kognitiv jihatdan qay darajada faol ishlatilishidan dalolat beradi.

Psixologik nuqtai nazardan, hozirjavoblik ijrochining kognitiv chaqqonligi, xotira, ijodkorlik, stressga chidamlilik va hissiy intellekt kabi xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Askiya musobaqasi davomida askiyachilarning tezkor fikrlashi, mavjud bilimlarni yangi kontekstda qo‘llay olishi, kutilmagan vaziyatlarda o‘zini yo‘qotmasdan, ijodiy yechim topishi psixologik tadqiqotlar uchun qiziqarli obyektidir. So‘nggi ilmiy ishlar hozirjavoblikni shaxsning o‘ziga xos xususiyati sifatida emas, balki mashqlar, tajriba va doimiy intellektual faoliyat orqali rivojlantiriladigan ko‘nikma sifatida ko‘rib chiqilmoqda. Bu esa hozirjavoblikni rivojlantirish metodikalarini ishlab chiqishga, shuningdek, uning ta‘lim jarayonlaridagi ahamiyatini o‘rganishga yo‘l ochadi. Askiya ijrosidagi hozirjavoblik ijrochining o‘ziga ishonchini oshirish, auditoriya bilan emotsional aloqa o‘rnatish va hatto ijtimoiy stressni yengishda ham muhim psixologik funksiyani bajaradi.

Ijtimoiy-madaniy kontekstda hozirjavoblik askiyaning jamiyatdagi kamchiliklarni nozik hazil va mahoratli so‘z o‘yinlari orqali tanqid qilish vazifasini ta‘minlovchi asosiy vositadir [1, 3]. Zamonaviy tadqiqotlar askiyaning ijtimoiy funksiyalarini, xususan, uning jamoaviy birdamlikni mustahkamlash, milliy qadriyatlarni targ‘ib qilish, ijtimoiy nazoratni amalga oshirish va hatto siyosiy

jarayonlarga bilvosita ta'sir ko'rsatishdagi rolini o'rganmoqda. Hozirjavoblik orqali askiyachilar murakkab ijtimoiy muammolarni oddiy va kulgili tarzda ifodalab, auditoriyani fikrlashga undaydi. Bu esa askiyani shunchaki ko'ngilochar janr emas, balki ijtimoiy muloqotning muhim shakli va xalq donishmandligining ko'zgusi sifatida namoyon etadi. Madaniyat vazirligining havaskor badiiy jamoalar faoliyatini tartibga solishga qaratilgan sa'y-harakatlari [5] ham askiyaning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tasdiqlaydi va uning kelajak avlodlarga yetkazilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Askiya san'atining "ustoz-shogird" an'analari orqali avloddan avlodga o'tib kelganligi [1, 3] hozirjavoblikni o'rganishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini oshiradi. So'nggi tadqiqotlar hozirjavoblikni rivojlantirishning nozik jihatlarini, ya'ni ustozlarning shogirdlarga so'z boyligini oshirish, tezkor fikrlashni shakllantirish, improvizatsiya mahoratini o'rgatish usullarini tahlil qilmoqda. Bu jarayon nafaqat til va nutq madaniyatini, balki mantiqiy fikrlash, kuzatuvchanlik va ijodiy yondashuvni ham o'z ichiga oladi. Yozma manbalarning yetishmasligi [1, 3] bu sohadagi tadqiqotlarni murakkablashtirsa-da, zamonaviy texnologiyalar (masalan, videoyozuvlar, raqamli arxivlar) yordamida bu an'analarni hujjatlashtirish va tahlil qilish imkoniyatlari kengaymoqda. Marg'ilonda Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi Respublika askiya va qiziqchilik san'ati markazining tashkil etilishi [1, 3] hozirjavoblikni o'rgatish va rivojlantirish bo'yicha amaliy tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Umuman olganda, askiya bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar janrning umumiy xususiyatlarini yoritgan bo'lsa, zamonaviy adabiyotlar hozirjavoblikning lingvistik, psixologik, sotsiologik va pedagogik jihatlarini chuqur tahlil qilishga intilmoqda. Bu tadqiqotlar hozirjavoblikni askiya san'atining shunchaki bir elementi emas, balki uning mohiyatini belgilovchi, badiiy-estetik ta'sirini ta'minlovchi va ijtimoiy funksiyalarini amalga oshiruvchi markaziy omil sifatida ko'rib chiqishga asos yaratadi. Biroq, hozirjavoblikning barcha funksiyalarini kompleks tarzda, fanlararo yondashuvlar asosida tizimli tahlil qilish bo'yicha hali ham yetarli darajada chuqur tadqiqotlar mavjud emas. Mazkur maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga, hozirjavoblikning nazariy asoslarini, tarixiy o'rnini, badiiy-estetik va psixologik funksiyalarini tizimli ravishda o'rganishga qaratilgan bo'lib, shu orqali askiya san'ati bo'yicha zamonaviy ilmiy adabiyotlarga o'z hissasini qo'shishni maqsad qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqot askiya san'atida hozirjavoblikning ahamiyatini chuqur va har tomonlama o'rganishga qaratilgan bo'lib, uning nazariy asoslarini, tarixiy rivojlanishini, badiiy-estetik va psixologik funksiyalarini, shuningdek, zamonaviy jamiyatdagi o'rnini kompleks tahlil qilishni maqsad qiladi. Tadqiqotning metodologik negizi fanlararo yondashuvga asoslangan bo'lib, folkloristika, lingvistika, psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi turli

fan sohalarining nazariy va amaliy usullaridan foydalaniladi. Bu yondashuv hozirjavoblik fenomenini askiya kontekstida nafaqat tilshunoslik yoki adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan, balki ijrochining kognitiv jarayonlari, auditoriya bilan o'zaro munosabatlari va ijtimoiy-madaniy ta'siri jihatidan ham tushunish imkonini beradi. Fanlararo yondashuv askiya san'atining murakkab tabiatini to'liq yoritish va hozirjavoblikning ko'p qirrali funksiyalarini chuqur tahlil qilish uchun zarurdir.

Tadqiqot dizayni sifatli (qualitative) yondashuvga tayanadi, chunki askiya san'ati va undagi hozirjavoblikning murakkab, ko'p qirrali tabiatini tushunish chuqur tahlilni talab qiladi. Deskriptiv (tavsifiy), analitik (tahliliy) va qiyosiy (komparativ) metodlar uyg'unlikda qo'llaniladi. Deskriptiv metod askiyaning umumiy xususiyatlari, hozirjavoblikning namoyon bo'lish shakllari va uning tarixiy evolyutsiyasini tasvirlashga xizmat qilsa, analitik metod hozirjavoblikning badiiy-estetik, psixologik va ijtimoiy funksiyalarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan. Qiyosiy metod esa askiyadagi hozirjavoblikni boshqa xalqlar og'zaki ijodidagi o'xshash janrlar yoki nutqiy amaliyotlar bilan solishtirish orqali uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, tadqiqotda askiya ustalarining ijro mahoratini o'rganish maqsadida ayrim holatlarda keys-stadi (case study) yondashuvi ham qo'llaniladi, bu esa individual askiyachilarning hozirjavoblikni rivojlantirishdagi o'ziga xos tajribalarini chuqur o'rganishga imkon beradi.

Tadqiqotning nazariy asosini bir qancha ilmiy yo'nalishlar tashkil etadi. Birinchidan, folkloristika va adabiyotshunoslik nazariyalari askiya janrining kelib chiqishi, shakllanishi, turlari va badiiy xususiyatlarini, shuningdek, og'zaki ijod an'analari hozirjavoblikni rivojlantirishdagi o'rnini tushunish uchun muhimdir [6]. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar askiyaning tarixiy ildizlarini, uning xalq og'zaki ijodidagi o'rnini va janrning evolyutsiyasini tahlil qilishga imkon beradi. Ikkinchidan, lingvistika, xususan, pragmalingvistika va diskurs tahlili nazariyalari askiyachilarning nutqiy strategiyalarini, so'z o'yinlari, metafora, metonimiya, ironiya va kinoya kabi badiiy tasvir va ifoda vositalarining tezkorlik bilan qo'llanilishi mexanizmlarini ochib beradi [7]. Bu nazariyalar hozirjavoblikning nafaqat so'z boyligi, balki tilning chuqur semantik va pragmatik qatlamlarini tushunish, ularni tezkorlik bilan manipulyatsiya qilish qobiliyatiga asoslanganligini ko'rsatadi. Xususan, nutqiy aktlar nazariyasi askiyachining har bir javobini ma'lum bir maqsadga qaratilgan harakat sifatida ko'rib chiqishga, uning auditoriyaga ta'sirini baholashga yordam beradi. Uchinchidan, kognitiv psixologiya va ijtimoiy psixologiya nazariyalari hozirjavoblikning ijrochining kognitiv chaqqonligi, xotira, ijodkorlik, stressga chidamlilik va hissiy intellekt kabi xususiyatlari bilan bog'liqligini o'rganishga imkon beradi [8]. Bu nazariyalar hozirjavoblikni shaxsning o'ziga xos xususiyati sifatida emas, balki mashqlar, tajriba va doimiy intellektual faoliyat orqali rivojlantiriladigan ko'nikma

sifatida ko'rib chiqishga asos yaratadi. Ayniqsa, improvizatsiya jarayonida miyaning qanday ishlashi, tezkor qaror qabul qilish mexanizmlari va kutilmagan vaziyatlarda ijodiy yechim topish qobiliyati kognitiv psixologiya nuqtai nazaridan tahlil etiladi. Nihoyat, madaniyatshunoslik va sotsiologiya nazariyalari askiyaning ijtimoiy funksiyalarini, uning jamoaviy birdamlikni mustahkamlash, milliy qadriyatlarni targ'ib qilish, ijtimoiy nazoratni amalga oshirish va hatto siyosiy jarayonlarga bilvosita ta'sir ko'rsatishdagi rolini tahlil qilish uchun asos bo'ladi [9]. Bu fanlararo yondashuv hozirjavoblikning askiya san'atidagi markaziy o'rnini har tomonlama yoritishga xizmat qiladi, uning nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-madaniy qimmatini ham ochib beradi.

Ma'lumotlar to'plash jarayoni bir necha bosqichda va turli usullar yordamida amalga oshiriladi.

Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish (Literature Review): Askiya san'ati, hozirjavoblik, og'zaki ijod va tegishli fan sohalariga oid mavjud ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar, dissertatsiyalar va to'plamlar chuqur o'rganiladi. Bu bosqichda Rasul Muhammadiyev va Muhsin Qodirov kabi olimlarning dastlabki tadqiqotlari bilan bir qatorda, askiyaning lingvistik, psixologik va ijtimoiy jihatlarini yorituvchi zamonaviy ilmiy ishlar [10, 11] alohida e'tiborga olinadi. YuNESKOning nomoddiy madaniy meros ro'yxatiga kiritilishi [1] va Prezidentning 2023-yil 11-iyuldagi PQ-222-sonli qarori [1, 3] bilan bog'liq yangi nashrlar ham tahlil qilinadi, bu esa tadqiqotning dolzarbligini ta'minlaydi.

Askiya ijrolarini kuzatish va tahlil qilish (Observation and Performance Analysis): Haqiqiy askiya musobaqalari va ijrolari, jumladan, to'y-hashamlar, yig'inlar, festivallar va konsertlardagi chiqishlar bevosita kuzatiladi. Bu kuzatuvlar askiyachilarning nutqiy strategiyalari, improvizatsiya mahorati, auditoriya bilan o'zaro munosabatlari va hozirjavoblikning amaliy namoyon bo'lishini o'rganishga qaratilgan. Kuzatuvlar videoyozuvlar va audioyozuvlar orqali hujjatlashtiriladi, bu esa keyinchalik chuqur tahlil qilish uchun asos bo'ladi. Ayniqsa, Marg'ilonda tashkil etilgan Yusufjon qiziq Shakarjonov nomidagi Respublika askiya va qiziqchilik san'ati markazida o'tkaziladigan tadbirlar va mashg'ulotlar kuzatuv obyekti bo'lishi mumkin [1, 3], bu yerda hozirjavoblikni o'rgatish metodikalari ham o'rganiladi.

Intervyular (Interviews): Tajribali askiyachilar, ustozlar, folklorchilar, madaniyatshunoslar va askiya san'ati bo'yicha mutaxassislar bilan yarim strukturalashgan intervyular o'tkaziladi. Intervyularning asosiy maqsadi hozirjavoblikning mohiyati, uni rivojlantirish usullari, askiyachining shaxsiy xususiyatlari, ijro jarayonidagi psixologik holatlar va askiyaning ijtimoiy-madaniy ahamiyati haqida chuqur ma'lumotlar olishdan iborat. Intervyular askiya san'atining "ustoz-shogird" an'analari [1, 3] orqali avloddan avlodga o'tib kelganligini hisobga

olgan holda, bu an'analarning hozirjavoblikni shakllantirishdagi rolini aniqlashga yordam beradi.

Arxiv materiallari va yozma manbalarni o'rganish (Archival and Textual Analysis): Askiya janriga oid mavjud yozma manbalar, transkripsiyalar, to'plamlar, gazeta va jurnal maqolalari, shuningdek, radio va televideniye arxivlaridagi yozuvlar o'rganiladi. Garchi yozma manbalarning yetishmasligi [1, 3] muammo tug'dirsa-da, mavjud materiallar hozirjavoblikning tarixiy kontekstini va uning vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarganini tushunishga yordam beradi. Bu bosqichda askiya matnlarining lingvistik xususiyatlari, so'z o'yinlari va hazil-mutoyiba shakllari alohida tahlil qilinadi.

Fokus-guruh muhokamalari (Focus Group Discussions): Askiya ixlosmandlari, tomoshabinlar va madaniyatshunoslar ishtirokida fokus-guruh muhokamalari tashkil etiladi. Bu muhokamalar hozirjavoblikning auditoriyaga ta'siri, uning estetik qimmati, kulgi mexanizmlari va ijtimoiy funksiyalari haqida turli nuqtai nazarlarni to'plashga imkon beradi. Bu usul askiyaning ijtimoiy muloqotdagi o'rni va xalq donishmandligining ko'zgusi sifatidagi ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, hozirjavoblikning jamiyatdagi kamchiliklarni nozik hazil orqali tanqid qilish vazifasini qanday bajarishini aniqlaydi.

To'plangan ma'lumotlar sifatli tahlil usullari yordamida qayta ishlanadi va tahlil qilinadi.

Kontent tahlili (Content Analysis): Askiya matnlari, transkripsiyalar va intervyu materiallari mazmun jihatidan tahlil qilinadi. Bu usul hozirjavoblikning asosiy mavzularini, so'z o'yinlari turlarini, hazil-mutoyiba shakllarini va ularning takrorlanish chastotasini aniqlashga yordam beradi. Xususan, askiyachilar tomonidan qo'llaniladigan leksik birliklar, frazeologizmlar va iboralar, ularning kontekstual ma'nolari va kulgi effektini yaratishdagi roli o'rganiladi.

Diskurs tahlili (Discourse Analysis): Askiya ijrolarining videoyozuvlari va audioyozuvlari, shuningdek, intervyu matnlari diskurs tahlili orqali o'rganiladi. Bu usul askiyachilarning nutqiy strategiyalarini, so'z tanlash mahoratini, kontekstga mos javob berish qobiliyatini, nutqiy intonatsiya va mimika kabi noverbal elementlarning hozirjavoblikdagi rolini ochib beradi. Pragmalingvistika nazariyalari asosida, nutqiy aktlarning maqsadi va ta'siri tahlil qilinadi [12]. Nutqiy o'zaro ta'sirning dinamikasi, navbatlashish mexanizmlari va nutqiy manipulyatsiya usullari ham diqqat markazida bo'ladi.

Tematik tahlil (Thematic Analysis): Intervyular va fokus-guruh muhokamalaridan olingan ma'lumotlar tematik tahlil qilinadi. Bu usul hozirjavoblik bilan bog'liq asosiy mavzularni, g'oyalarni va naqshlarni aniqlashga, shuningdek, askiyachilar va tomoshabinlarning hozirjavoblikka bo'lgan munosabatlarini tushunishga yordam beradi. Hozirjavoblikning badiiy-estetik qimmati, psixologik

ta'siri va ijtimoiy funksiyalari bilan bog'liq temalar aniqlanadi va chuqur tahlil etiladi.

Qiyosiy tahlil (Comparative Analysis): Turli askiya turlari (masalan, payrov, qofiya) [2] ichidagi hozirjavoblikning namoyon bo'lish xususiyatlari, shuningdek, turli mintaqalar (Farg'ona vodiysi, Toshkent) [2] askiyachilarining hozirjavoblikdagi o'ziga xosliklari qiyosiy tahlil qilinadi. Bu usul hozirjavoblikning mintaqaviy xususiyatlarini va janr ichidagi farqlarini aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, askiyadagi hozirjavoblik boshqa xalqlar og'zaki ijodidagi o'xshash janrlar bilan qiyoslanib, uning universal va milliy o'ziga xos jihatlari ochib beriladi.

Psixolingvistik tahlil (Psycholinguistic Analysis): Askiyachilarning tezkor fikrlashi, so'z tanlash jarayonlari, improvizatsiya qobiliyati va kognitiv chaqqonligi psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Bu tahlil hozirjavoblikning kognitiv mexanizmlarini va uning ijrochining intellektual salohiyati bilan bog'liqligini chuqurroq tushunishga yordam beradi [13]. Xususan, miyaning nutqni qayta ishlash tezligi, xotiradan ma'lumotlarni olish va ularni yangi kontekstda qo'llash qobiliyati kabi jihatlari o'rganiladi. Bu, shuningdek, hozirjavoblikni rivojlantirish bo'yicha pedagogik metodikalarni ishlab chiqish uchun ham asos bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy etika tamoyillariga qat'iy rioya qilinadi. Intervyu o'tkazishdan oldin ishtirokchilardan xabardor rozilik (informed consent) olinadi. Ularning shaxsiy ma'lumotlari maxfiy saqlanadi va anonimlik ta'minlanadi. Tadqiqot natijalarini e'lon qilishda ishtirokchilarning shaxsiy daxlsizligiga putur yetkazmaydigan tarzda ma'lumotlar taqdim etiladi. Madaniy sezgirlik (cultural sensitivity) tamoyili asosida askiya san'atining o'ziga xos xususiyatlari va an'alariga hurmat bilan yondashiladi, bu esa tadqiqotning ishonchliligi va ob'ektivligini oshiradi.

Mazkur tadqiqotning ba'zi cheklovlari mavjud. Birinchidan, askiya san'atining og'zaki an'alariga asoslanganligi sababli, yozma manbalarning yetishmasligi [1, 3] tarixiy ma'lumotlarni to'plashda qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Ikkinchidan, hozirjavoblik kabi dinamik va improvizatsion janrni to'liq hujjatlashtirish va tahlil qilish murakkab jarayon bo'lib, ijrochining hissiy holati va auditoriya reaksiyasi kabi omillarni to'liq aks ettirish qiyin kechishi mumkin. Uchinchidan, tadqiqotning sifatli xarakteri natijalarni umumlashtirishda ehtiyotkorlikni talab qiladi, chunki to'plangan ma'lumotlar ma'lum bir guruh yoki mintaqa vakillarining tajribalarini aks ettirishi mumkin. Shunga qaramay, ushbu cheklovlar tadqiqotning asosiy maqsadiga erishishga va askiyada hozirjavoblikning ahamiyatini chuqur yoritishga to'sqinlik qilmaydi, balki uning o'ziga xos jihatlari yanada aniqroq belgilashga yordam beradi.

Yuqorida bayon etilgan metodologik yondashuvlar va usullar majmuasi askiya san'atida hozirjavoblikning nazariy, amaliy, badiiy-estetik, psixologik va ijtimoiy

jihatlarini har tomonlama o'rganishga, uning mohiyatini chuqur ochib berishga va zamonaviy ilmiy adabiyotlarga qimmatli hissa qo'shishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari askiya san'atini saqlash va rivojlantirish, shuningdek, hozirjavoblikni ta'lim jarayonlarida qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish uchun asos bo'ladi, bu esa milliy madaniy merosimizni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa: Ushbu tadqiqot askiya san'atida hozirjavoblikning markaziy ahamiyatini fanlararo yondashuv asosida har tomonlama yoritdi. Askiyaning badiiy-estetik jozibasi, ijrochining psixologik mahorati va janrning ijtimoiy funksiyalari aynan hozirjavoblik orqali namoyon bo'lishi aniqlandi. U ijrochidan o'tkir zehn, keng lug'at boyligi, tezkor improvizatsiya va kognitiv chaqqonlikni talab etib, tomoshabinlar bilan emotsional bog'liqlikni ta'minlaydi. Hozirjavoblik nafaqat ko'ngilochar vosita, balki jamiyatdagi kamchiliklarni nozik hazil bilan tanqid etuvchi, milliy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi va ijtimoiy nazoratni amalga oshiruvchi muhim mexanizm ekanligi ta'kidlandi. Mazkur tahlil hozirjavoblikni askiya san'atining mohiyatini belgilovchi asosiy omil sifatida mustahkamlaydi va uning kelajak avlodlarga yetkazilishidagi o'rnini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Madaminov A. M. Askiya janrining o'ziga xos xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 2021, №1. - https://uzjournals.edu.uz/uzbek_tili/vol2021/iss1/11/
- [2] Jo'rayeva A. R. O'zbek xalq og'zaki ijodida nutqiy mahoratning o'zni. Til va adabiyot ta'limi, 2022, №4. - https://uzjournals.edu.uz/til_va_adabiyot/vol2022/iss4/10/
- [3] Ochilov B. O'zbek xalq kulgi folklorining o'ziga xos xususiyatlari. O'zbek tili va adabiyoti, 2023, №2. - https://uzjournals.edu.uz/uzbek_tili/vol2023/iss2/12/
- [4] Ergasheva N. Askiya matnlarining lingvopoetik xususiyatlari. Filologiya masalalari, 2021, №2. - https://uzjournals.edu.uz/filol_masalalar/vol2021/iss2/11/
- [5] G'aniyeva A. N. Nutqiy improvizatsiya va uning o'ziga xos xususiyatlari. Til va adabiyot ta'limi, 2023, №1. - https://uzjournals.edu.uz/til_va_adabiyot/vol2023/iss1/14/
- [6] Karimova D. Askiya - milliy qadriyatlarimiz ko'zgusi. O'zbekiston Milliy universiteti xabarлари, 2022, №1/2. - https://uzjournals.edu.uz/nat_university_journal/vol2022/iss1/10/
- [7] Sobirova G. O'zbek xalq og'zaki ijodida dialogik nutqning o'zni. Buxoro davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, 2021, №3. - <https://uzjournals.edu.uz/buxdu/vol2021/iss3/15/>

- [8] Xudoyberdiyeva M. Askiya ijrochilik san'atining o'ziga xos xususiyatlari. Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi, 2022, №4. - https://uzjournals.edu.uz/xma_axborot/vol2022/iss4/13/
- [9] G'ulomova Z. O'zbek xalq og'zaki ijodida kulgi yaratishning lingvistik vositalari. Til va adabiyot ta'limi, 2021, №3. - https://uzjournals.edu.uz/til_va_adabiyot/vol2021/iss3/11/
- [10] Norboyeva M. Askiyaning yoshlar tarbiyasidagi o'rni. Fan va jamiyat, 2023, №1. - https://uzjournals.edu.uz/fan_va_jamiyat/vol2023/iss1/15/
- [11] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.
- [12] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li Komilov, and Sh.Usmonov. "MUSIQIY SPEKTAKLLARDAGI BADIY YAXLITLIK OMILLARI" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 5, 2023, pp. 117-122.
- [13] M.Komilova. "ALISHER NAVOIY IJODIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI" World of Philology, vol. 1, no. 2, 2022, pp. 66-71.
- [14] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "USTOZ SAN'ATKOR, O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST HURSANOV UMAROVANING IJRO MAHORATI" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 341-347.
- [15] G.R.Muratova, and M.Komilova. "PARALIMPIYA SPORTI IMKONIYATLARI CHEKLANGAN SHAHSLARNI IJTIMOIYLASHTIRISH USULI SIFATIDA" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 697-701.
- [16] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, and Sh.Usmonov. "QO'QON TEATR SAN'ATI IJTIMOY HODISA SIFATIDA" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 4, 2022, pp. 579-585.
- [17] Mo'Minjon Komilov, and Mushtariybegim Komilova. "O'ZBEKISTONDA XIZMAT KO'RSATGAN ARTIST USTOZ SAN'ATKOR XURSANOV UMAROVA SAN'AT FIDOIYSI" Oriental Art and Culture, vol. 3, no. 2, 2022, pp. 360-366.
- [18] Mo'Minjon Komilov. "SAN'AT VA MADANIYAT SOHASIDAGI SIYOSATINING KONSEPTUAL NEGIZLARI VA UNING MAMLAKAT TARAQQIYOTIGA TA'SIRI" Oriental Art and Culture, no. 7, 2021, pp. 70-83.
- [19] Mushtariybegim Komilova. "SAN'AT VA MADANIYAT MENEJMENTI (BOSHQARUV SAN'ATI) HAQIDA ILMIY YONDOSHUVLAR VA UNING

ZAMONAVIY KLASSIFIKATSIYASI" *Oriental Art and Culture*, no. 7, 2021, pp. 91-106.

[20] Mo‘minjon, Komilov, and Komilova Mushtariybegim. "ZAMONAVIY YOSHLAR MA’NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN’ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL." *Oriental Art and Culture” scientific methodical* 7.